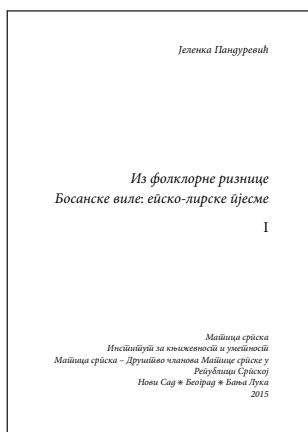


Приказ

## Песме „на међи“ у Босанској вили

Јеленка Пандуревић, *Из фолклорне ризнице Босанске виле: епско-лирске пјесме*, књ. I и II. Београд, Нови Сад, Бања Лука: Институт за књижевност и уметност, Матица српска, Друштво чланова Матице српске у Републици Српској, 2015 (2018).



Едиција *Библиотека усмене књижевности* Матице српске и Института за књижевност и уметност однедавно је богатија за две књиге. Реч је о књигама епско-лирских песама објављиваних у *Босанској вили* у периоду од 1886. до 1912. године, које је у новом светлу научној заједници представила Јеленка Пандуревић, истакнути фолклориста и врсни познавалац овог часописа. У првом тому свестрано је научно описана и контекстуализована сама грађа, која је затим изложена у другом тому. Ауторкин приступ епско-лирским песмама *Босанске виле*, као и концепција самих књига (уводна студија,

опсежни регистри и сам корпус), у великој мери су одређени методолошким концептима едиције такозване *Беле библиотеке* (уредник др Миодраг Матицки), која тежи систематизацији и класификацији фолклорних текстова објављиваних у периодици и песмарицама, или садржаних у рукописним збиркама, при чему се тематско-мотивско и типолошко полазиште узимају као основно методолошко оруђе. Отуда је оно доминантно и у приступу песмама *Босанске виле*.

Широко постављена истраживачка платформа ауторке, међутим, надилази оквире *Беле библиотеке*. То се најпре види у развијеном књижевноисторијском, па и културноисторијском приступу. Такође, за разлику од осталих књига ове едиције које доносе целовит корпус поезије/прозе одређеног часописа, овде су приказане само епско-лирске песме. Разлози за овакав приступ су техничке природе (бројност народних умотворина у *Босанској вили*), али су и методолошки промишљени. Наиме, циљ ауторке био је да прикаже целовиту збирку тематско-мотивски сродних, **приповедних** песама и да на основу тако

дефинисаног корпуса укаже на извесне специфичности уређивачке политике часописа, да претресе питања укуса читалачке публике, регионалних специфичности, и боље сагледа поетичке особености ових песама које се коментаришу са свешћу о свим другим жанровима објављиваним у *Босанској вили*.

Уводна студија, која обухвата цео први том, покреће низ недо-вољно проучених питања српске фолклористике, а пре свега је то питање поетичког, жанровског одређења песама „на међи“ и термилошког недоследности. У мањој или већој мери истакнута су и питања лажног народног песништва, атрибуције одређених фолклорних корпуса с обзиром на етничка и конфесионална одређења, као и улоге различитих оновремених (деветнаестовековних) дискурзивних пракси и центара моћи у креирању односа према фолклору (како према сакупљању, тако и према његовом проучавању). Овако постављена истраживачка интересовања условила су методолошки плурализам, па се осим доминантног типолошког приступа уочавају и бројни други – књижевноисторијски и књижевнотеоријски, који се смењују и подупиру, али и методи културне историје, антропологије и социологије књижевности. Иако је првенствено заинтересована за тематско-мотивску класификацију грађе, утврђивање наративне синтагматике, генезу мотива и традирање сужеа, ауторка задржава и парадигматски поглед. Отуда се испитује однос конкретних варијаната према идеалном жанру и свеукупном фонду фолклорних поетичких изражајних средстава, с посебним освртом на жанровска прожимања. Овако усмерена истраживачка пажња условиће преиспитивање теоријских концепата песама „на међи“, али и показати генетичку сродност ових песама (нарочито новелистичких) с нашом уметношћу речи, чиме ће се релативизовати ставови о њиховој самосвојности и страним утицајима.

Настојећи да уочи композиционе и стилске особености, да варијанте корпуса изложеног у другом тому прикаже у контексту осталих варијаната, ауторка се неће упуштати у детаљне анализе појединих текстова, нити ће тежити да откључа све њихове значењске и естетске слојеве. То никако, међутим, не значи да је реч о површности, напротив, смисао за детаље и прилежно ишчитавање грађе (не само из *Босанске виле*) често ће се откривати у анализи тематско-мотивских и сужејних модификација. Усмереност истраживачке пажње на текст неће потиснути интересовање за контекст, било да је реч о жанровском систему, извођачком или друштвеном, културноисторијском контексту.

Овај последњи нарочито се испитује у првој глави књиге у којој се свестрано представља сам часопис *Босанска вила*. Ауторка реконструи-

ше друштвени и политички контекст у коме се часопис оснива и делује, испитује његов утицај на уређивачку политику и идеолошку позадину часописа. Аустроугарска окупација Босне и Херцеговине, Калајева концепција босанства и идеја националне еманципације Срба, те платформа о Србима три вере основни су аспекти с којих се сагледава оноврени однос према фолклору, као и улога *Босанске виле* у друштвеном животу. Указује се на значај овог часописа за успостављање културног памћења српског народа и на његов однос према фолклору – рубрике и заступљеност умотворина, сакупљачки критеријуми, тежња да се симболички обухвате сви српски крајеви, муслимани сарадници и сакупљачки рад као патриотски ангажман нека су од питања која се покрећу. Ауторка овде разматра и проблем атрибуције грађе објављене у *Босанској вили*. Супротстављајући се ревизионистичким читањима, она као основно методолошко полазиште истиче став да се сва грађа записана на српском језику мора посматрати као део српског фолклорног корпуса, при чему не треба губити из вида регионалне и конфесионалне специфичности. У вези с идеолошким залеђем песама разматрају се и питања колективне цензуре, а овлаш се дотиче и питање аутентичности записа. Истиче се да је при њиховом разматрању неопходно водити рачуна о културноисторијском контексту како се не би дошло до погрешних закључака.

Пре него што се упусти у тематско-мотивско разврставање и анализу самих записа, то јест доминантних сижеа и фабула, ауторка ће се позабавити теоријским одређењем епско-лирских песама. Након осврта на историјат проучавања песама „на међи“ у српској фолклористици, она **тематско-мотивско начело истиче као главни дистинктивни фактор ове хетерогене скупине песама**. Међе овог жанра повлаче се и у самеравању његових поетичких одлика с одликама епских и лирских песама, при чему се истиче **блискост тематике тематици лирских песама, те формална подударанја с епиком**. Указује се на усредсређеност овог жанра на судбину појединца, породични живот, сукоб индивидуалних и колективних начела као језгро заплетта, а као **главни критеријум за разликовање епско-лирских песама издваја се „зависност тематско-мотивског плана од личних и емотивних преокупација изазваних међуљудским односима, који се најчешће успостављају унутар породице“**.

Ауторка класификацију епско-лирских песама темељи на оној коју је дао Видо Латковић, јер јој се она и поред извесних недостатака наметнула као најпогоднија за организовање хетерогене грађе. Песме су отуда подељене на: **хришћанско-моралистичке легенде у стиху**, песме бајке, баладичне и новелистичке песме. Свакој од ових група посвећено је по једно потпоглавље које се отвара

књижевнотеоријским освртом на основне поетичке одлике ових песама, да би се потом истраживачка пажња усмерила на саме записе, анализу њиховог стила, структуре, односа према идеалној варијанти. Уочене специфичности варијаната се коментаришу у вези с теоријским и поетичким одређењима жанра, служе за њихово преиспитивање, као и за промишљање о контекстуалним (утицај локалне средине, мене мотива/сужеа услед преношења у другу конфесионалну заједницу, сећање на историјске догађаје, афинитети публике) и поетичким условима за измене варијаната. Обимна грађа, изложена у другом тому (358 песама), у овом поглављу је сажето приказана и класификована навођењем тематских кругова којима појединачне песме припадају.

Хришћанско-моралистичке песме у Босанској вили заузимају значајно место. Дидактичне и усмерене на откривање тајни оностра-ног света, оне су биле широко распрострањене. У анализи тематско-мотивских кругова ауторка нарочиту пажњу поклања питањима реактуализације традиције, менама ових песама услед историјског искуства, или при промени конфесионалне средине (брисање хришћанских елемената у муслиманским варијантама). Поред поучних духовних стихова с каталозима грехова, у Босанској вили забележене су и варијанте о Христовом рођењу/крштењу, девојци која гради чудесну цркву, веровањима о загробном животу, варијанте о великом грешнику и Аврамовој жртви. Док се ови тематски кругови разматрају преко односа награде и казне, чуда и епског подвига, као и у вези с фолклорним поимањем греха и есхатологије, различите тематске конкретизације родоскврнућа посматрају се првенствено са становишта ритуално-митолошке школе. Испитују се могућности фолклорног текста да „памти“ (инцест као „свети брак“) и разматра жанровска отвореност за митолошке садржаје. Песме о прогоњеној девојци (типа *Бог никома дужан не остаје*) анализирају се са становишта обреда прелаза, али се истиче и њихово семантичко модификовање – митолошки и иницијацијски аспекти су скрајнути, а моралистички се инсистира на неприкосновености божанске правде.

Жанровска прожимања и сужејне контаминације испитују се и у делу студије посвећеној бајкама у стиху. Нарочито се указује на модификовање одређених фабула при преласку из бајковне у поетску структуру. Међу тематским круговима ових песама у *Босанској вили* доминирају различите конкретизације теме брака с натприродним бићем – вила љубовца, вила љубавница и соко младожења. Такође, указује се на фабулу о неверној мајци. Посматрањем ових варијаната у кругу осталих записа (ван *Босанске виле*), ауторка закључује да код њих постоји тенденција ка новелистичком, проширивању наративног плана и јачању реалистичких елемената. Варијантне конкретизације

посматрају се и на фону универзалних митских парадигми, при чему иницијацијски слој значења опет долази у први план.

Баладичне песме подељене су у неколико типова – митолошке, историјске и породичне и љубавне (најбројније у овом корпусу). Истраживачка пажња у анализи балада *Босанске виле* више је усмерена на њихове поетичке одлике и стилизацију него на класификацију и генетичка истраживања. Овај корпус самерава се са идеалним типом баладе, па се уочавају његове особености, попут укључивања новелистичких мотива у историјске баладе или тежње ка епизацији, због које ауторка издваја и посебан круг „епских балада“. Будући да заплети балада неретко прате структуру ритуала (прелаза и жртвовања), аналитички приступ самим записима углавном је ритуално-митолошки обојен. Упућујући на тематске кругове о епидемији куге, условљавању брачне среће жртвовањем члана породице, уплитању коби у људски живот, те на различите баладичне конкретизације односа брат – сестра, ауторка ће поред осврта на сижејну организацију истаћи и основне поетичке одлике – индивидуално-психолошки разлози као извори тензије у балади, предодређеност ликова за пораз, драмски конфликт као сукоб индивидуалне и колективне норме. Такође ће истаћи да се трагични завршетак не може узети као кључни поетички знак овог жанра.

Чини се, међутим, да се трагичан/срећан крај узима (уз присуство/одсуство мистичних елемената) као главно разликовно обележје историјских балада и новелистичких песама. Новелистичке песме чине највећи део корпуса, па им је и поклоњена највећа пажња. Истакнуто је да оне обухватају хетерогену грађу у којој се тематизују различити породични и љубавни односи, као и женске победе и успеси. Разноврсност грађе као и недоследна употреба термина романса, којим су ове песме најчешће означаване, наведени су као основни разлози за овакво терминолошко опредељење ауторке. У трагању за границама жанра и његовим поетичким одликама, Јеленка Пандуревић новелистичке песме посматра у односу према епским песмама и баладама (нарочито историјским), а узгредно и према новели као врсти усмене и писане књижевности. Учестали обрти, фокусираност на женске ликове (често двоструког идентитета), истицање лукавства, те стратегија развоја радње која би се могла означити као „у задњи час“, „замало“, истакнути су као основне поетичке одлике ове врсте песама. Оне се ишчитавају и у поетици оспоравања доминантних епских и патријархалних вредности. Показује се, међутим, да оне, иако неретко засноване на поступцима пародирања и карневализације, суштински не подривају систем вредности патријархалне, фолклорне културе.

Породични и љубавни односи у новелистичким песмама *Босанске виле* развијени су у неколико тематско-мотивских кругова

– неверна жена, препродаја мужа, неверни девер, скућена девојка, двобоји браће која се не препознају. У ову групу песама убрајају се и оне које тематизују препознавања растављених сродника или сусрете изгубљених чланова породице. Ове варијанте посматрају се у вези са историјским баладама будући да с њима деле исту мотивску грађу. Генетичким истраживањима, поређењем варијаната, анализом сижејних контаминација запажа се често амалгамисање новелистичких и баладичних песама, па се песме на међи ове две врсте истичу као специфично обележје регионалне традиције. С друге стране, поједине новелистичке песме као да пародирају баладе, па се у њима преиспитују патријархална начела. Такве су оне у којима се тематизује немање потомства (или рађање само женског потомства), као и оне које говоре о немој невести.

Преглед новелистичких песама које говоре о женској победи отвара се аналитичким освртом на лик жене у баладама и новелистичким песмама. Истиче се његова опречна концептуализација, потпуно пасивна наспрам лукаве и доминантне жене. Указује се на основне сижејне моделе песама ове тематике посведочене у *Босанској вили* – завођење војника с друге стране реке, жена ратница, намамљена девојка, отмица на води, опклада момка и девојке да спавају а да се не дирају, љубавна болест. Испитује се утицај епске поезије на стилизацију ових песама, открива митопоетска основа на којој почивају, делимично испитују концепти обликовања женскости. Нарочита пажња се поклања мотивима преоблачења (у одећу другог пола или другог социјалног статуса), лажног мртваца и с њим повезаним мотивом кушања. Указује се на значај мотивације јунака у чињењу ових поступака за жанровску конкретизацију сижејних модела (да ли ће они бити развијени као епска или новелистичка песма). Такође, истиче се улога урбаног миљеа у певавању и традирању ових песама.

Опсежни приказ културноисторијског контекста у којем је деловала *Босанска вила* допуњен је прецизним регистрима и прилозима о најзначајнијим сакупљачима умотворина који су били сарадници овог часописа. Биографски подаци о сакупљачима (о петнаесторици њих) неретко су пропраћени и упућивањем на њихове сакупљачке принципе, однос према фолклору, те на садржај њихових збирки, бројност и врсту прикупљеног материјала. У случају Николе Кашиковића дат је и краћи осврт на рецепцију његовог корпуса у српској фолклористици. У овим цртицама скреће се пажња и на терен с којег је грађа прикупљана. Стратегије симболичког мапирања простора у *Босанској вили* приказане су и преко каталогског навођења помена локалитета у поднасловима и напоменама штампаним уз саме песме. Ове стратегије се посматрају у вези с оновременим односом према фолклору и уредничком полити-

ком часописа који је тежио да, уз истицање локалних одлика, обележи и границе свих српских крајева. У том смислу се указује и на доминантно завичајно профилисање надимака и псеудонима сарадника.

У прилозима је дат и хронолошки преглед епско-лирских песама објављених у *Босанској вили*, допуњен и драгоценим подацима којима се сваки појединачни запис позиционира у контекст самог часописа (упућивање на извор из којег је песма преузета) и евентуалне сакупљачке збирке чији је запис део. Наводе се подаци о сакупљачима и казивачима (ако су познати), о напоменама датим уз песме, локалитетима који се у њима наводе, типским ликовима, а доминантни мотиви се индексирају према индексу Бранислава Крстића. Ови подаци допуњени су и тематско-мотивском класификацијом песама у којој се упућује и на варијанте, при чему ауторка истиче да попис варијаната „није имао претензије да буде обухватан него прије свега илустративан“. У прилозима се наводе и напомене уз песме (штампане у *Босанској вили*), а ту су и регистри сакупљача, казивача, демоница, географских појмова, личних имена, наслова и почетних стихова песама. Исцрпним прилозима дата је слика текста у контексту (контекстима), осветљени су путеви песама, па они постају и својеврсно сведочанство о превођењу усменог текста у писани.

Први том садржи научну класификацију и коментар грађе изложене у другом. Отуда он функционише као кључ којим се отвара ризница другог тома у коме је садржано 358 песама. Њихов редослед прати тематско-мотивску класификацију дату у првом тому. Поред текстова песама овде су дати и регистри непознатих речи, оних штампаних уз саме песме, али и оних за које је приређивач проценио да су данашњем читаоцу непознате.

Иако ауторка истиче да је основни циљ њене студије „реконструкција и опис збирке епско-лирских песама“, он је вишеструко надмашен. Одлично познавање фолклорне грађе *Босанске виле*, уз добру упућеност у друштвени и културни контекст њеног бележења, резултирали су студијом у којој се поред систематског прегледа епско-лирских песама *Босанске виле* даје и књижевноисторијски осврт на овај часопис и одсликавају културноисторијске прилике једног доба. Књига Јеленке Пандуревић вредан је допринос типолошким, генетичким, књижевнотеоријским и поетичким проучавањима песама „на међи“, а чини нам се да је особита вредност ове књиге у бројним подстицајима и стабилном ослонцу које пружа за даља истраживања.

МА Дејан Илић

Институт за књижевност и уметност, Београд

Е-пошта: dejan.ikum@gmail.com

Примљено: 19. 10. 2019.

Прихваћено: 30. 10. 2019.